

La Catedral de Mallorca és el document. La reforma de Gaudí cent anys després

MERCÈ GAMBÚS SAIZ

*Grup de Conservació del Patrimoni Artístic Religios
Universitat de les Illes Balears*

Resum

La Catedral de Mallorca és el document. La reforma de Gaudí cent anys després fou el resultat científic d'un treball de recerca en equip, integrat per historiadors d'art, documentalistes i restauradors, que des de l'any 2007 fins al 2014 vàrem desenvolupar tres línies principals d'activitat: la recerca documental, la intervenció restauradora i la divulgació científica.

Paraules clau: Catedral de Palma, la Seu, Gaudí, recerca, restauració, document

Abstract

La Catedral de Mallorca és el document. La reforma de Gaudí cent anys després was the result of a scientific research team, composed by art historians, archivists and restorers, who developed, from 2007 to 2014, three main areas of activity: documentary research, restoration interventions and scientific dissemination.

Keywords: Cathedral of Majorca, Gaudí, research, restoration, document

«Sens estar iniciats en la ciència de construir, compenguérem que'l document més clar y més fidedigne per descobrir el pla portentós de l'arquitecte de la Seu era sense cap dubte la Seu metexa.»

Pere-Joan Campins. *Carta Pastoral*, 15 d'agost 1904

La implicació del Capítol de la Catedral de Mallorca fou imprescindible com a punt de partida del procés de restauració d'una part substancial dels béns mobles afectats per la reforma interior que l'arquitecte Antoni Gaudí va dirigir entre els anys 1904 i 1915, en el marc del programa restaurador de la litúrgia que el bisbe Pere Joan Campins va aplicar com a instrument de la seva política pastoral.

La memòria de l'obra gaudiniana a la Seu de Mallorca, ben present generació rere generació entre el col·legi capitular, fou estamenejada en aquesta ocasió, gràcies al concurs institucional, científic

i restaurador, que ens va permetre rellegir cent anys després un temps i una creació excepcional, amb motiu del centenari de la mort del bisbe Campins, esdevinguda el dia 23 de febrer de 1915.

Recuperar des de la recerca l'obra de Gaudí a la Seu, va requerir d'una metodologia d'estudi incardinada en l'ús simultani de la cronologia sincrònica i diacrònica, per tal d'articular l'àmbit de la recepció en l'entorn de la conservació del patrimoni catedralici en el segle XX. Així i per definir els antecedents de la conservació de l'obra de Gaudí a la Seu, ens haurem de remuntar als moments posteriors a la liquidació final lliurada a Gaudí l'any 2015, de manera que ens hem de situar en el mes de gener de l'any 1927, quan la Comissió Provincial de Monuments va resoldre instar la declaració de la Catedral com a Monument Nacional, resolució a la qual els membres capitulars es varen oposar en aquells moments. No obstant això, la màxima categoria de protecció arribaria finalment a la Seu amb la Segona República (BOE 155, de 4 de juny de 1931). I encara s'ampliaria la seva protecció amb el Decret 179/1969, de 24 de juliol (BOE de 20 d'agost), que suposaria el reconeixement específic del corpus gaudinià com a monument historicoartístic arreu d'Espanya, i entre el qual s'inclouïa el conjunt en què havia intervingut l'arquitecte català a la capella Reial de la Seu de Mallorca.

La reforma de la capella de la Trinitat dirigida per l'arquitecte Gabriel Alomar i enllestida l'any 1947, ha de ser considerada una fita essencial en el final d'un cicle, però també expressió de les noves maneres que començaren a implantar-se a la Seu en matèria de conservació patrimonial. La capella de la Trinitat va establir un punt d'inflexió sense retorn en la resolució del projecte inacabat de Gaudí.

La conservació del patrimoni catedralici, entre les dècades de 1950 a 1990, es va caracteritzar per una pràctica utilitarista a impuls de les urgències en matèria de restauracions i manteniment, tot i que sense una programació sistemàtica a llarg termini. A l'apartat d'obres, poden ser recordades les intervencions parcials a les voltes de la nau de l'Evangeli, a les cobertes de la nau major i de la capçalera absidal; també podem fer memòria de les diverses actuacions relacionades amb les capelles de Sant Josep, Nostra Senyora de la Corona, la Puríssima, les Ànimes i el Corpus Christi, així com a la sala sobre l'aula capitular barroca, a la sagristia de Vermells, l'obertura i les reparacions de finestrals, inclosos els de la capella Reial i la rosassa del portal de l'Almudaina, a més d'altres operacions a l'exterior relacionades amb la pavimentació del claustre, les terrasses, la instal·lació d'un parallamps, l'electrificació de les campanes, la protecció externa de finestrals i paviment del portal del Mirador; i a totes aquestes operacions encara cal afegir les reformes de la casa de l'Almoina i de l'actual Residència de Sant Pere i Sant Bernat. Pel que fa als béns mobles, foren diverses les peces objecte de restauració, així, la predella de la Passió, les taules gòtiques de Sant Silvestre i Santa Margalida, les taules renaixentistes de Joan de Joanes, el sepulcre del bisbe Torrella i la talla gòtica de Nostra Senyora de la Grada principalment, a més d'alguns documents procedents de l'Arxiu Capitular.

Però, entre totes les obres realitzades, dues han de ser destacades als efectes subsegüents relacionats amb la recepció de la reforma catedralícia de Gaudí: la il·luminació interior de la Seu, duta a terme l'any 1994, i la nova il·luminació de la capella Reial amb la renovació elèctrica del baldaquí, executada l'any 1998, derivada aquesta il·luminació d'un projecte unitari en l'àmbit de la capella Reial, el qual era incardinat en un pla de remodelació lumínica amb tots els finestrals compromesos. Aquest projecte es remunta a la iniciativa que l'arquitecte de la Seu, Guillem Reynés Corbella, va conduir per tal de concentrar la vitralleria gaudiniana al cap de la capella Reial, de resultes de la qual, l'any 1987, es va procedir a la restauració dels dos finestrals obrats i col·locats per Gaudí l'any 1905, *Regina Confessorum* i *Regina Virginum*, en substitució dels existents, realitzats pel taller de Casa Amigó, els quals, al seu torn, foren traslladats a les

capelles de Sant Josep i de Nostra Senyora de la Corona; i a la posterior obertura i col·locació l'any 1989 de la resta de vitralls, amb dibuixos de Pere Cànovas i Aparicio i manufactura de la casa de vitralls Quei, que tancava un cicle determinant en la nova visualitat del cap catedralici, on s'integra majoritàriament l'obra intervinguda o creada per Gaudí.

De llavors ençà, la fortuna de l'obra de Gaudí a la Seu en matèria de conservació ha passat per tres seqüències amb graus diferents d'incidència: la primera, entorn del Pla director de la Catedral de Mallorca, adjudicat el 22 de juny de 1998 (BOE de 19 de novembre de 1998); la segona, a partir de les celebracions de l'Any Internacional Gaudí 2002, amb motiu del 150 aniversari del naixement de l'arquitecte; i finalment la tercera, des de l'any 2009, en què el Capítol de la Seu va aprovar el programa Recuperar Gaudí, que ha permès un pla de restauració de l'obra de Gaudí a fi de retre homenatge al bisbe Campins en el centenari del seu traspàs.

El Pla director de la Catedral de Mallorca ha estat determinant en el procés d'adaptació a una nova metodologia de la intervenció patrimonial a la Seu, mitjançant la imprescindible planificació i concurrència multidisciplinària. En són testimoni, les diverses intervencions executades en la conservació de la fàbrica, així com les restauracions del retaule del Corpus Christi i del Mausoleu del Marquès de la Romana.

En el cas de la conservació de l'obra de Gaudí, el Pla director no preveia cap mesura específica, però l'adaptació litúrgica de l'altar major a les normes conciliars del Vaticà II, tasca enllestida l'any 2000, va suposar l'avançament de l'altar un metre i escaig, amb el necessari reajustament de la focalitat visual i els seus efectes perceptius en el baldaquí.

Quant a la commemoració de l'Any Internacional Gaudí 2002, la Seu hi va participar activament. Amb anterioritat, ja consten algunes intervencions en obres pertanyents a la reforma de Gaudí, com la corresponent a l'any 1985, en què els quatre àngels de l'altar major de pedra varen ser netejats i se'n va consolidar la policromia; també, des de finals de l'any 1998 es varen fer diverses operacions de restitució i manteniment a la cresteria i les gelosies del cadirat coral, així com a les espigues de blat que coronen el baldaquí. Precisament aquest cimbori feia part d'un futur estudi preliminar del seu pla de conservació.

En el marc preparatori dels actes de participació en l'Any Gaudí 2002, la Seu va promoure la creació de diverses peces de mobiliari corresponents estilísticament a la manera de Gaudí, i adaptades a les noves prescripcions litúrgiques. L'arquitecte en cap de la Sagrada Família, Jordi Bonet i Armengol, fou l'encarregat de la direcció i el disseny dels mobles, que es concretaren en una seu episcopal mòbil, una cadira per a la presidència, dues per als concelebrants, un ambó i un canelobre per al ciri pasqual.

L'any 2002 Palma va acollir dues activitats ben destacades. Entre el 6 i el 8 de juny se celebraren les IX Jornades Gaudinistes, organitzades pel Centre d'Estudis Gaudinistes, que varen aplegar un nombre considerable d'estudiosos de l'obra de Gaudí, amb especial incidència en la creació deixada a la Seu de Mallorca. D'altra banda, el 29 de novembre es va inaugurar una exposició a l'interior de la Seu dedicada a Gaudí i disposada museogràficament mitjançant la identificació i retolació de les obres de l'arquitecte, a més, es varen exposar al recinte coral diversos mobles i un fragment restaurat del corredor dels ciris. Encara la Seu va participar l'any 2002 amb obra de Gaudí cedida en dues exposicions més: *Gaudí. Art i disseny*, a l'edifici de la Pedrera de Barcelona, i *Pintors i escultors amics de Gaudí*, a la seu de la Fundació Francisco Godia de Barcelona. La publicació *Gaudí a la Seu de Mallorca* de Pere Joan Llabrés, canonge delegat diocesà del Patrimoni Cultural, fou el corol·lari d'aquest esforç amb el qual va acabar l'any 2002.

Però l'any 2002 fou també l'any en què es va formalitzar una de les intervencions més notables realitzades a la Seu al recer de la deixa gaudiniana. Ens referim a la reforma de la capella del Santíssim, obra del pintor Miquel Barceló amb el concurs de diverses institucions públiques i privades, i a l'empara de la Fundació Art a la Seu, presidida pel bisbe de Mallorca. La Fundació va constituir-se al mes de juliol, i el 29 d'agost es procedia a la signatura del contracte entre el pintor i la Fundació. Finalment el 24 de setembre s'iniciaven les obres a l'interior de la capella per acollir la instal·lació del conjunt ceràmic, de vitralls i mobiliari, que va ser formalment beneït i inaugurat el dia 2 de febrer de 2007.

El mateix any 2007, i com a conseqüència de la brutícia acumulada a la capçalera de la Seu, acrescudada arran de la reforma de la capella del Santíssim, es va procedir a la restauració del conjunt escultòric procedent de l'antic retaule major gòtic de la Seu i dels seus dosserets. La col·laboració del Grup de Conservació del Patrimoni Artístic Religios de la Universitat de les Illes Balears amb el Taller de Restauració del Bisbat de Mallorca, encarregat de la dita intervenció, va constituir el desencadenant d'una programació d'estudis que es desenvoluparen a partir de tres projectes de recerca successius finançats pel Ministeri d'Economia i Competitivitat, tres accions especials de la Direcció General de Recerca del Govern de les Illes Balears i dues beques predoctorals de formació del personal investigador del Govern de les Illes Balears. Tot aquest suport institucional va permetre al grup d'investigació a través dels tres projectes R+D+I, desenvolupar tasques continuades d'assessorament historicoartístic en matèria de documentació aplicada als processos d'intervenció en el patrimoni catedralici.

Des d'un punt de vista cronològic, va ser a l'any 2009 quan tot es va formalitzar. Aquest any el Capítol Catedral va considerar l'oportunitat d'endegar un programa extraordinari dedicat a la recuperació de l'obra de Gaudí a la Seu, que havia de tenir el dia 23 de febrer de l'any 2015 com a data final, coincidint aquesta data amb el centenari de la mort del bisbe Pere Joan Campins, ideòleg i promotor de la reforma de la Seu. Amb l'horitzó de l'any 2015, varen desplegar-se tres línies d'actuació que en el temps progressaren fins a definir els seus nivells d'interacció, sempre en l'àmbit metodològic dels protocols d'intervenció.

La programació de l'acció restauradora es va iniciar el mes d'octubre de l'any 2007 i va acabar l'octubre de 2014. En aquest procés es varen executar les accions de restauració següents: el conjunt de set escultures exemptes procedents del retaule major gòtic i els seus respectius dosserets, dues maquetes, una pintura sobre taula, el conjunt de la decoració mural de la capella Reial (ceràmica, baixos relleus, policromies, ferros i grafitis), dotze canelobres, el retaule major gòtic i el conjunt del recinte coral (cadiram, tribunes corals, policromies del respall, púlpits i tornaveu).

La recuperació material de l'obra gaudiniana va ser responsabilitat de quatre equips de restauració: Taller de Restauració del Bisbat de Mallorca; Xicaranda. Conservació i Restauració de Béns Culturals; Cent Bucranis, SL, Taller Francesca Coll Borràs. A més es va definir la figura d'una coordinació tècnica en la persona de Catalina Mas Andreu de l'àrea de patrimoni de la Seu, alhora que integrant de l'equip d'investigació de la UIB, encarregada de gestionar la relació entre els restauradors i els historiadors de l'art; d'aquesta manera es va bastir l'organigrama funcional, al qual es va incorporar la supervisió i l'assessorament dels tècnics pertanyents al Servei de Patrimoni Històric del Consell de Mallorca.

A més de tot això, encara hem de considerar les col·laboracions especialitzades que varen ser requerides pels corresponents equips de restauració i d'investigació, en el camp dels estudis científicotècnics o del tractament d'imatge i de les tecnologies aplicades. En particular l'ús de l'escàner làser es va implementar en la metodologia documental amb la col·laboració del Dr.

Francisco J. Perales, investigador principal del grup Unitat de Gràfics i Visió per Ordinador i Intel·ligència Artificial de la UIB, i dels tècnics Juan Antonio Ruíz i Simón Garcés.

En paral·lel i en la dinàmica de la coordinació tècnica, l'equip d'investigació dels diversos projectes va desenvolupar una actuació sostinguda en l'àmbit de la recerca arxivística, principalment. Les consultes sistemàtiques de les diferents sèries documentals tipificaren les necessitats de la restauració fins a convertir-les en diàleg interdisciplinari. En aquest apartat, la progressiva implicació de l'Arxiu Capítular de Mallorca i dels seus tècnics definiren el perfil d'una coordinació tècnica instrumental que es va convertir en una tasca cada cop més rellevant, no només en l'àrea de la recerca, sinó també en el camp de la divulgació científica.

Quatre Jornades d'Estudis Històrics de la Seu de Mallorca, celebrats entre els anys 2011 i 2014, i la publicació dels estudis derivats de les trobades anuals, tots centrats en efemèrides que de manera directa han afectat, diacrònicament o sincrònicament, la restauració litúrgica i el seu instrument reformador a la Seu, varen teixir conjuntament un fons historiogràfic renovat, des de disciplines diverses, i va originar la consegüent incorporació d'un nodrit registre de fonts documentals.

La Catedral de Mallorca és el document. La reforma de Gaudí cent anys després fou una producció editorial del Capítol Catedral de Mallorca que es va presentar en tres volums. El primer, signat per Mercè Gambús, va ser dedicat a les fonts de la reforma, i es va centrar en l'anàlisi historiogràfica, a més va incorporar un nucli de documentació arxivística presentada en format de cronologia, així com d'altres fonts d'estudi, complementàries i de diverses procedències formals, juntament amb una selecció d'imatges contemporànies de la reforma.

El segon volum emfatitzà altres lectures de la reforma procedents de les absències, tot aportant un tractament en forma d'estudis específics o de revisions crítiques al recer del procés investigador. En aquest context, els dos primers treballs, de Pere Fullana i Teodor Suau, revisaren i implementaren l'estudi de l'acció pastoral del bisbe Campins, des de la comunicació i la celebració litúrgica respectivament, establint una nova dimensió interpretativa a la seva obra de promoció episcopal. La Catedral d'Oviedo, referent espanyol en matèria de desplaçament del cor capítular associat a una reforma interior, el va analitzar Pilar García Cuetos. La desconstrucció del presbiteri barroc i el trasllat del retaule major que el presidia a una parròquia emergent com la Immaculada Concepció, en el barri de Santa Catalina de Palma, era a hores d'ara un estudi pendent, del qual es va ocupar Andreu Josep Villalonga. Per la seva banda, Concepció Bauçà de Mirabò va reconstruir la complexitat operativa al voltant de la reforma de la capella de Sant Bernat, després de l'incendi que va patir i enmig de la intervenció de Gaudí a la Seu. La nova consciència del patrimoni i la seva dimensió divulgativa fou objecte de l'estudi desenvolupat per Miquela Forteza al voltant de la formació del museu capítular i del primer pla museològic de la Catedral. Finalment, les mirades viatgeres dels artistes de la pintura i l'escriptura aplicades a la Seu després de la reforma de Gaudí, des de la distància del temps i en el llenguatge de la intertextualitat, va ser la contribució de Francesca Lladó, amb la qual es tancà aquest tom.

El tercer volum va ser dedicat monogràficament a l'actualització documental de l'obra de Gaudí, a partir dels diferents processos d'intervenció material realitzats entre els anys 2007 i 2014, juntament amb la metodologia i els criteris d'intervenció que feren part de la coordinació tècnica. Més enllà de les memòries finals de restauració que els diversos equips de professionals varen lliurar a la Seu, en qualitat de titular dels béns patrimonials restaurats, i a l'Administració insular, com a entitat legal competent en la tutela del patrimoni. Tots ells varen sistematitzar la informació obtinguda en l'acció restauradora, i un cop reelaborada aquesta com a

font documental, bastiren un registre formal fins ara inèdit, que ha de permetre en el futur el coneixement aplicat de les maneres artístiques del Gaudí creador i del Gaudí restaurador. Fins a nou estudis integraren aquest darrer tom, signats per la coordinació i els quatre equips de restauradors, disposats tots ells amb el mateix criteri cronològic de les intervencions executades, a fi de palesar la dinàmica evolutiva dels criteris seguits i la metodologia aplicada a l'acció restauradora.

Un quart volum i en edició annexa, fou el post scriptum creatiu de l'escriptor Biel Mesquida i del fotògraf Jean-Marie del Moral. Amb ells vàrem clausurar el trencadís gaudinià de la Seu de Mallorca, mitjançant una munió de tesselles imaginades des dels respectius àmbits, en aquest particular homenatge a la Seu, al bisbe Campins i a l'arquitecte Gaudí, cents anys després.